

УДК 177.77:82–96(092)(477)

**ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА:
ЖИТТЕБУТТІЙНІСТЬ ВДЯЧНОСТІ**
**HRYHORII SKOVORODA:
LIFE–ESISTENTIALITY OF GRATITUDE**

Максюта М. Є.,
доктор філософських наук, професор,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (Київ, Україна),
e–mail: sokolova9403@ukr.net

Maksiuta M. Ye.,
Doctor of Philosophy, Professor, National
University of Life and Environmental Sciences of
Ukraine (Kyiv, Ukraine), e–mail: sokolova9403@ukr.net

Висвітлюються людиностверджувальні можливості феномена вдячності, необхідність розмежування рівнів її проявів, наголошується на істотності врахування положення про закоріненість вдячності в бутті людини в цілому та її значення у повсякденні; і отже – на життєбуттійнісно–синтезуючій спрямованості вдячності, як чинника поглиблення й розширення світогляду та формування світоглядкової культури, як «епіцентру» зв'язку із переживаннями людиною частя, оволодіння уміннями поцінувати життя і т.д. Крім того, на наш погляд, буттійність завдячливості, глибока закоріненість в природі людського потреби принесення подяки зорієнтовує на логічне досліджування того, на кого, чи до кого, вона спрямована. Добродстверджуваною спрямованою ієрархією знань, мислення, в яких і як сприймалася земля та людина на ній. Все це зніціювало душевний настрій, шерег думок, які визначали конкретну позицію щодо процесів, явищ, до іншої людини, самої себе. І даному повсякденному світогляду належить особлива роль у життєдіяльності, в усіх особистісних проявах хлібороба. Це специфічні органічно трансформовані інтелектуально–духовні чинники, особливого роду найзагальніші знання. Вони вкорінені в глибинах внутрішнього світу. І водночас відображають важливі прояви, властивості природної дійсності, з якою постійно спілкується хлібороб. Зреалізована упродовж багатьох століть виробнича діяльність у природному доквілі, у тісному спілкування з ним і відображалась усвідомленням хліборобом власної причетності до природи, продукуванням і наповненням єдності з нею життєвим соціальним та культурним сенсом.

Ключові слова: вдячність, «доброродність», самопізнання, самоствердження, гідність, відповідальність.

The article covers the man–affirming possibilities of the phenomenon of gratitude, the need to delineate the levels of its manifestations, emphasizes the importance of taking into account the position of the rootedness of gratitude in the existence of man in general and its significance in everyday life; and therefore – on the life–building and synthesis of the direction of gratitude, as a factor in the deepening and expansion of the worldview and the formation of a world–view culture, as the «epicenter» of communication with the experiences of man of happiness, mastering the abilities to appreciate life, etc. In addition, in our opinion, the dexterity of gratitude, deep rootedness in the nature of the human needs of bringing gratitude is oriented to the logical tracking of who, to whom, it is directed. Well–asserted direction of the hierarchy of knowledge, thinking, in which and how the earth and the person perceived on it. All this initiated a mental mood, a set of thoughts that determined a specific position on processes, phenomena, to another person, to himself. And this everyday worldview has a special role in life, in all personal manifestations of the farmer. These are specific organically transformed intellectual and spiritual factors, a special kind of the most general knowledge. They are rooted in the depths of the inner world. And at the same time they reflect the more important manifestations, properties of the natural reality, with which the farmer constantly communicates. For many centuries, the production activity in the natural environment has been realized, in close communication with it and reflected by the awareness of the farmer of his own involvement in nature, the production and filling of the unity with it with the vital social and cultural meaning.

Keywords: gratitude, «kindness», self–knowledge, self–affirmation, dignity, responsibility.

Антропологію Г. Сковороди репрезентує вчення про людину у «подвійних» вимірах – про людину емпіричну та «істинну», духовну, внутрішню людину, на пізнання якої і повинні

спрямовуватися зусилля кожного. Порушені питання висвітлювалися у працях вітчизняних дослідників – В. І. Шинкарука, В. Г. Табачковського, І. В. Іваньо, В. М. Нічик, Д. П. Кирика, Л. Ушкалова, І. В. Бичко, А. К. Бичко, В. С. Горського та ін. [Див. напр.: 7; 8]. Особливо дійову роль у філософсько–антропологічних прозріннях Г. Сковороди виконує така морально–етична настанова як вдячність, позначена позитивно стверджувальними спрямуваннями в системі світоглядових цінностей людини. Завдячливість – універсальна морально–етична якість, більшою чи меншою мірою, але постійно актуалізована її проявами в житті людини та людських спільнот на усіх історичних етапах. Як морально–філософський феномен, вдячність, безперечно, не могла залишатися поза увагою представників як вітчизняної духовної культури, так і зарубіжних філософів, висвітлювалась в історико–культурному, національно–ментальнісному, світоглядково–філософському, духовно–релігійному ракурсах.

Разом з тим, якщо за нинішніх умов «подяка стає перехрестям багатьох проблемних ліній філософії» [1, с. 124], то це закономірно актуалізує феномени свідомості мислительної діяльності, питання духовно–світоглядових та повсякденно–практичних проявів завдячливості свідомості і завдячливої поведінки. Узвичасним може розглядатися підхід, коли звертання до вдячності супроводжує людське життя як елемент функціонування релігійної свідомості. Але ж історичний поступ досить переконливо демонструє й зростання ролі якраз завдячливої поведінки людини по мірі ускладнення соціокультурних процесів, поглиблення свідомості власної потреби у завдячливому ставленні до інших людей та світу в цілому. Порушені питання статусу вдячності, як її «вкоріненості у свідомому житті» [1, с. 125], повинні висвітлюватися засобами філософської рефлексії із врахуванням історико–філософського досвіду його дослідження. Як, зокрема, і духовно–світоглядкової умови пробудження та зміцнення свідомості «людини завдячливої» на засадах переосмислення єдності «подяки за буття» та «буденної і споглядальної подяки» [1, с. 140]. Відтак, важливо враховувати, що вдячність є, по суті, об'єднуюче–стверджувальним життєпрояви людини екзистенціалом. «Удячність – це підвищення задоволення, його ушляхетнення» [2, с. 272], що, у свою чергу, демонструє також зв'язок переживання завдячливої людини і почуття радості, якою супроводжується висловлювання вдячності іншій особистості, – як, зокрема, переживання можливостей творення спільного добродстверджувального простору міжособистісних взаємин. Тому закономірно, що: «Вдячність являє собою один із ключових вимірів радості...» [2, с. 272]. Глибоке переживання вдячності, її повсякденної практичної потреби – свідчення людини внутрішньо вільної, спроможною підніматися над проминальним, над, за виразом Г. Сковороди, «пароксизмати стихії світу», до істинно людського – до істин людського буття,

до розуміння її вагомості для індивідуального та соціального буття. «І християнська, і буддійська традиція, і, мабуть, усі духовні традиції усвідомлюють важливість вдячності... Вона дає нам нагоду перенести нашу увагу на все те, що ми отримали, і все те, що в нас є» [2, с. 273]. А це і є та постава людини, до якої так наполегливо закликав наш Григорій Сковорода – «повернутися до себе», «не залишати своїх домашніх напризволяще», та прагнути збагнути свою «доброродність», значущість «до-буттійнісної причетності». Бо ж якраз у першу чергу вдячність «відводить нас від вузької зосередженості на провинах і браку, дає нам ширшу перспективу, у якій є переваги і достаток» [2, с. 273]. Глибока людиностверджувальна істина, істина людини вільної і гідної – у неспотвореному, виправданому буттійнісно розумінні послідовності між переважанням щастя і вдячності, у свідомості в першу чергу «своєї приналежності» до буття та спроможності переживання його неповторності. А отже: «Щастя не робить нас вдячними. Вдячність робить нас щасливими. Кожна мить – це дар. Немає гарантії, що у нас буде ще одна мить з усіма її можливостями. Дар, закладений у кожному дарові, – це можливість, яку він нам дає. Найчастіше, це можливість насолодитися подарованим, але іноді ми дістаємо важкий дар, і тоді в нас є змога прийняти виклик» [2, с. 274]. Бути вдячним – значить бути людиною вільною у життєвих процесах самоздійснення її індивідуальної особистості як реалізації її «доброродності» та переживати радість свого буття, на чому й наголошував Г. Сковорода, закликаючи до внутрішнього відродження та утвердження «істинної» людини.

Основою культурної цілісності умов існування виступає єдність культури з людиною, що передбачає олюднення умов буття. Єдність же культури та буття людини може мати різні форми, але цю єдність можна практично реалізувати, коли суспільне буття трансформується багатством особистісних проявів. Основним засобом такої трансформації виступає мислення. Мислення – істинний інструмент привнесення загальнолюдського в особистісне. За допомогою його інтегративного зорієнтованого способу функціонування, у свою чергу, єдність форм буття культури, її цілісність забезпечує можливості особистісного буття. Тому заклик Г. Сковороди «пізнай себе» – це заклик до людини пізнавати своє внутрішнє життя, думки, схильності, уподобання, спрямовуючи зусилля на зміцнення своєї духовності, духовного життя як засадничої умови гідного життєздійснення: як практичний шлях заглиблення у внутрішній світ та вивільнення свідомості утвердження волі у протистоянні для людини найзагрозливішому – свавіллю «випадкових» схильностей, проминальних бажань та стихії прагнень. Людиностверджувальність самопізнання людини у філософії Г. Сковороди репрезентується як пробудження та зміцнення смисложиттєвої потреби відмежування «любові до правди» від «любові до неправди», якою змушені обмежуватися неспроможні проявляти зусилля,

аби самостійно підніматися до висот любові до своєї душі, бо, постійно наголошував український мислитель, з невдячності любить неправду лише ворог собі. Артикулюючи на універсальності єдності «двох натур» усього сущого, у тому числі й людини, Г. Сковорода, природно, наголошував на необхідності пізнавати в собі «людину істинну», вічність, Бога. Реалізація ж вимоги самопізнання розгортається як перетворення внутрішніми процесами та утвердження «іншої», «істинної» людини, котра спромагається якісно по-новому людиностверджує сприймати, розуміти і переживати світ, у якому вона існує: світ для людини, життєпрояви якої засновані на вимогах самопізнання та його результатах і, отже, дружнього відношення до себе зовсім інший, аніж світ для несвідомої щодо своєї внутрішньої природи людини, яка «себе не знає» і тому із собою «не може мати дружніх стосунків». За таких умов людина у її життєпроявах володіє, забувши про себе, свого Бога, реально дійовими лише обмеженими можливостями, по суті, «напівможливостями» істинно людського життєздійснення, «неповна» за її потенціалом, її потреби, інтереси й запити обмежені матеріально-речовинними, тілесними межами, але що, за відсутності вищих, у дійсності лише її й достойних, вимірів, розуміються та стверджуються як самодостатні. Неспроможна оприявнювати свою внутрішню, єдину і неповторну, сутність, людина також позбавлена почуття вдячності. Здійснення ж подячності супроводжується переживаннями почуттів «веселості та блаженства» як демонстрації успадкованої нащадками від батьків якості природи «добронародженої» людини. У певному – «субстанційному» – смислі випадковість народження людини «доброродної» засвідчує про його зв'язок не із зовнішніми, випадковими емпіричними факторами, а з глибоко життєбуттійнісним закоріненням, відтак – і про «тотальність» як про «природність» в бутті спільноти такої людини – «друга родові людському». «Краса цього світу» синтезується появою «доброродної» людини, привнесенням нею відповідного смислу у цей світ. «Народжуватися на добро», добра природа і врода є «дobre серце», а «дobre серце – те саме, що невисякне джерело, яке завше точить чисті струмені, тобто думки» [5, с. 109]. Вдячність – єдино адекватне зманифестування «доброродства», умова і шлях його «поширення» назовні, на світ людського буття, до чого покликана кожна – «народжена на добро» людина. Безперечно, життєздійснення кожної людини супроводжують як позитивні, так і негативні явища, однак, стверджувана вдячністю «добра природа» забезпечує від згубних наслідків. Добра природа початок усьому, а без неї ніколи не було б благості. Дякую невимовно Богу в образі святим його – у батькові моїм, що від нього на добро я народився. Друга ікона Бога для нас – матір наша» [5, с. 109]. Вдячність – життєва постава гідної людини: вдячність, саме скріплена словом. І отже – зініційовуюча доброчинності. Оце і є те «цементуюче» начало, що утримує вибудоване у

слові помешкання буття людини. На цьому шляху продукуються, утверджуються істини людського існування: все істинно людське відкрите для неї. Людина – володар істин свого буття, оскільки здатна постійно, адекватно, глибоко завдячливо ними оволодівати. У завдячливості чутливість думки і слова. Успадковуючи світ культури, людина створює нові зразки, передаючи їх наступним поколінням, перебуваючи у напрузі неперервного перебігу «крізь неї» істотно людського, вона стурбована, прислухаючись до «голосу» буття, життєвих процесів, прагнучи, віднайти слово для оформлення «почутого» та бути свідомою свого, як творення свого світу. Бо її слово і мова мають бути сповнені вагомості історичного доробку культурної творчості нації. Вона має бути вільним власником вагомого слова, з яким звертається до світу, культури, свого життя, життя своєї душі, повертаючи до життя вагомі історичні надбання. У слові рідному людина гідна, бо з'являється на світ і зростає у рідному помешканні, в любовному оточенні, вона свідомо свого призначення, а не призначення невідомого» (А. Платонов). Людина гідно почувається у просторі історичного буття: їй чутно вимовлене попередниками, її почують нащадки, вона вдячна попередникам, її вдячно пошанують нащадки. Лише у вдячній душі могло зародитись: «Дякувати Богові за все». «Вдячність – ось вам початок і кінець мого природження», – проголошує Вдячний Еродій Г. Сковороди. (Слово «Еродій» – спільнокореневе зі словом «родити»!). Бути вдячним – буттєвісна риса, визначення життєвої постави у світі: для хлібороба бути – значить, доконечно бути вдячним. Як і для людини взагалі: аби бути, існувати у її винятковій поставі у світі людського буття, вона *приречена* бути вдячною. Але це – найсприятливіша, відкрита позиція для творення добра віднаходженням у світі нових можливостей *завдяки можливості завдячувати*.

Виховати, сформувати справжню людину, – значить, виховати, пробудити почуття вдячності: вдячна Богові й людям – людина добродійна. Навчена із вдячністю сприймати, переживати світ, вона буде стверджувати добро, утверджуватись добродійно: вдячна людина не здатна на зло. Ніякі негаразди не спроможні збочити її на манівці негідних справ. Вдячність очищує світосприймання та актуалізує бачення дійсності як простору життєдіяльності із рівнозначними найрізноманітнішими тенденціями й можливостями, але, зрештою, – розуміння відкритості світу для добра. Вдячність – це крила, що дозволяють підніматися над емпіричною дійсністю, повсякденно приземленим і бути у вищому вимірі людського. Вдячний Еродій зазначає, що батько дав йому крила, а сам він навчився літати. Так, визначальними для національно-ментальної атмосфери, українського образу буття були цінності хліборобського світогляду [Див.: 3; 4].

Хлібороб вдячний природі, землі: вдячність – визначальна підстава світовідношення, інтегративний чинник його світоглядної свідомості.

Завдячливість надає відповідної спрямованості усім життєвим цінностям та нормам. Хлібороб сприймає «відповідь» землі, якою б вона не була. Поціновує її як подяку за повсякденну копітку працю. Лише вдячному хліборобові земля завдячує. Лише відкрите, вдячне серце спроможне отримувати достойні високого пошанування результати. Це і є «добра погода світлого смислу» (Г. Сковорода), «необхідної» народженій для «творення блага» («благородній») людині упродовж її по-людськи прожитого життя.

Подібна атмосфера життєпроявів максимально адекватна сутнісній природі людини. Вона постійно зніщувувала відтворення, збагачення добродійного характеру хліборобської життєдіяльності. Людина-хлібороб вдячна Богові за можливість трудитися на своїй святій землі, за сам дарунок життя. Життя – біля витоків якого і сам хлібороб з натруженими, дбайливими руками. Увесь сенс його життя – оживляти землю, породжувати життя. Вдячна людина глибоко шанує, поціновує в собі образ Божий: вдячна людина – людина гідна: вдячність підносить до вищих проявів добродійності. Повсякчас вдячний, український хлібороб усвідомлював себе, свою життєдіяльність у поняттях «лагідної», «доброї», «щедрої» землі, «землі-матері», «землі-захисниці», «святої землі», землі як умови життя, віри, любові, натхнення, радості, щастя. Але – і страждань. Землі – і як джерела усього сущого, і як його останнього пристанища. «Земля дає все і все забирає», вона весільна, всемогутня, здатна захистити й уберегти, забезпечити необхідні засоби для життя, і водночас може бути жорстокою. А отже, й ставлення до неї не могло не відзначатися особливим пошануванням, святістю, благоговінням та вдячністю. Будь-які аспекти життєдіяльності хлібороба тому не могли не бути зорієнтовані вищим – стверджувальним життям в цілому, зніщувальним сенс життя «способом думання». Неперервно, упродовж усього року і з року в рік земля перебувала під його пильним доглядом, він відчував її потреби, стан, що постійно змінювався під впливом кліматичних умов. Залишити її без повсякденної уваги було нонсенсом. А тому життя хлібороба – саме в єдності із землею в такому сенсі, що життя землі, як джерела добробуту, всього людського життя, було нормою, еталоном, який повсякчас залишався визначальним. Відбувалася своєрідна трансформація, коли буття хлібороба поставало вже не просто (не стільки) життям у єдності із землею, скільки життям у єдності визначальних життя людини проявів способу буття. Коли означені умови існування, трудової діяльності, постійна залежність від землі не зменшують, не звужують, а навпаки, всебічно зміцнюють, розширюють простір людського начала, інтенсифікуючи духовні процеси. Останні не нівелюються способом буття хлібороба, а навпаки, при цьому людина постійно «у себе вдома»: «Мати-Земля» – і єдиний, і останній дім, тягар хліборобської праці, зрештою, «легкий», вдячно сприймається.

Вдячність – внутрішній інтегративно–ініціюючий чинник формування по–справжньому добротверджувального світогляду. Завдячлива людина має позитивно–стверджувальний погляд на світ – у позитивно–стверджувальному сенсі синтезує *свій* світ та себе зі світом. Вдячність – найбільш по–людськи значуще добротвердженнє спрямованість життєздійснення людини, максимально адекватна форма «збереження як примноження» добротвердженнє, здатна освітлювати відповідними життєпроявами світ людини. На підтвердження цього свідчить той факт, що лише втрата здатності завдячливого відношення до світу та інших людей із відповідною вдячністю здатністю «задовольнятися посланим від Бога» призводить до появи тих, «хто може підняти руки на чуже». Завдячливість – якість людини самодостатньої, і достатки її здобуваються внаслідок реалізації її творчої природи у тих чи інших формах активності. Тому, наголошував Г. Сковорода, як і «творення добра», «доброчестя є дочкою вдячності» [5, с. 117]. Між тим як із невдячністю «логічно» пов'язані усі «замішання», що супроводжують існування більшості. «Це з невдячності – сумота, туга і спрага, зі спраги – задрість, із задрості – улесливість, злодійство, крадіж, кровопролиття і вся безодня беззаконня. У прірві ж цієї царює вічна печаль, замішання, відчай і вудка з невипущим червом, що зав'яз у серці. Цим образом і живе ціла громада» [5, с. 112].

Таким чином, завдячливість – внутрішня якість, вияви розвиненості, змістовності внутрішнього життя, синтезуюча свідомості і мислення людини, гідної себе, свого призначення у житті, але і як закорінена в глибинах людського існування його наскрізна та відносин між людьми – починаючи від мимовільної позитивно сприяє відповіді на звернення в межах повсякденної свідомості – до «вдячності буттю». Для людини, покликаної достойно, відповідно до свого високого призначення зреалізовувати свій життєвий шлях, необхідним (не–обхідним) є життя у вдячності. Як відзначена відповідною ієрархизованістю – від глибин присутньо–буттійнісних до мимовільних її виявів і на рівні повсякденних життєвих ситуацій, завдячливість синтезує життєбуття людини як особистості, життєві шляхи людини у її «цілісності»: завдячливістю самостверджується індивідуальність на шляху зміцнення, розвитку її якостей особистості, практично реалізуючи потенціал звернення до *когось* іншого.

Список використаних джерел

1. Генріх, Д., 2006. 'Свідоме життя. Дослідження співвідношення суб'єктивності та метафізики', Пер. з нім. В. М. Терлецький, К.: КУРС, 188 с.
2. Далай–Лама, Туту Десманд, Абрамс Дуглас, 2017. 'Книга радості: вічне щастя в мінливому світі', Пер. з англ. Т. Микитюк, Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 400 с.
3. Забужко, О., 2017. 'Шевченків міф України: спроба філософського аналізу', К.: Вид. Дім «КОМОРА», 303 с.
4. Максютя, МЄ., 2003. 'Досвід філософії хліборобства: Соціально–філософські аспекти сільського господарського виробництва і селянського способу життя', К.: «Фенікс», 129 с.

5. Сковорода, Г., 1994. 'Вдячний Еродій', Сковорода Г. Твори: У 2–х т., Т.2, К.: «Обереги», с.103–123.

6. Табачковський, В., 2005. 'Полісвітнісне homo: філософсько–мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності»', К.: ПАРАПАН, 432 с.

7. Ушкалов, Л., 2017. 'Ловитва неловимого птаха: життя Григорія Сковороди', К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 368 с.

8. 'Філософія Григорія Сковороди', 1972, Відп. ред. В. І. Шинкарук, К.: Наук. думка, 312 с.

References

1. Genrih, D., 2006. 'Svidome zhyttja. Doslidzhennja spivvidnoshennja sub'jektyvnosti ta metafizyky (Conscious life. Investigate the relationship between subjectivity and metaphysics)', Per. z nim. V. M. Terlec'kyj, K.: KURS, 188 s.

2. Dalaj–Lama, Tutu Desmand, Abrams Duglas, 2017. 'Knyga radosti: vichne shhastja v minlyvomu sviti (The book of joy: eternal happiness in a changing world)', Per. z angl. T. Mykytjuk, Harkiv: «Klub simejnogo dozvillja», 400 s.

3. Zabuzhko, O., 2017. 'Shevchenkiw mif Ukrainy: sproba filosofov'kogo analizu (Shevchenko's myth of Ukraine: an attempt of philosophical analysis)', K.: Vid. Dim «KOMORA», 303 s.

4. Maksjuta, MJe., 2003. 'Dosvid filosoфиi' hliborobstva: Social'no–filosofov'ki aspekty sil's'kogospodars'kogo vyrobnyctva i seljans'kogo sposobu zhyttja (Experience in the philosophy of farming: Socio–philosophical aspects of agricultural production and peasant way of life)', K.: «Feniks», 129 s.

5. Skovoroda, G., 1994. 'Vdjachnyj Erodij (Grateful Erodij)', Skovoroda G. Tvory: U 2–h t., T.2, K.: «Oberegy», s.103–123.

6. Tabachkovs'kyj, V., 2005. 'Polisutnisne homo: filosofov'ko–mystec'ka dumka v poshukah «neevklidovoi' refleksyvnosti» (Polisutnisne homo: philosophical and artistic thought in search of «non–Euclidean reflexivity»)', K.: PARAPAN, 432 s.

7. Ushkalov, L., 2017. 'Lovytva nevolvymogo ptaha: zhyttja Grygorija Skovorody (Fishing of the elusive bird: the life of Gregory Skovoroda)', K.: DУH i LITERA, 368 s.

8. 'Filosofija Grygorija Skovorody (Philosophy of Gregory Skovoroda)', 1972, Vidp. red. V. I. Shynkaruk, K.: Nauk. dumka, 312 s.

* * *